

مطالعات منطقه‌ای خلیج فارس

دکتر محمد رضا حافظ‌نیا
دکتر حسن ربیعی

تهران

۱۳۹۲

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

سرشناسه: محمدرضا، حافظنیا، ۱۳۳۴-

عنوان و نام پدیدآور: مطالعات منطقه‌ای خلیج فارس / محمدرضا حافظنیا، حسین ربیعی.

مشخصات نشر: تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز

تحقیق و توسعه علوم انسانی، ۱۳۹۲.

مشخصات ظاهری: سیزده، ۳۶۶ ص. مصور (بخشی رنگی)، نقشه، جدول، نمودار.

فروست: «سمت»؛ ۱۶۷۲. جغرافیا؛ ۹۷.

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۳۰-۸۶۲-۷ ۸۰۰۰۰ ریال

وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا

یادداشت: پشت جلد به انگلیسی:

Mohammad-Reza Hafeznia, Hossain Rabiee.

Regional Studies of the Persian Gulf.

یادداشت: کتابنامه: ص. ۳۵۱-۳۶۳؛ همچنین به صورت زیرنویس.

یادداشت: نمایه.

موضوع: خلیج فارس، منطقه

موضوع: خلیج فارس، منطقه — جنبه‌های استراتژیکی

شناسه افزوده: ربیعی، حسین، ۱۳۵۷-

شناسه افزوده: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه

علوم انسانی.

رده‌بندی کنگره: ۱۲۹۲ م ۲ ج ۲۱۳۴/ DSR

رده‌بندی دیویی: ۹۵۵/۷۳۵

شماره کتابشناسی ملی: ۳۱۶۷۵۲۰

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

مطالعات منطقه‌ای خلیج فارس

دکتر محمدرضا حافظنیا (استاد جغرافیای سیاسی دانشگاه تربیت مدرس)، دکتر حسین ربیعی

(عضو هیئت علمی دانشگاه خوارزمی)

ویراستار: ندا ظاهری

چاپ اول: تابستان ۱۳۹۲

تعداد: ۱۰۰۰

حروفچینی و لیتوگرافی: «سمت»

چاپ و صحافی: سازمان چاپ و انتشارات وابسته به اوقاف و امور خیریه

قیمت: ۸۰۰۰۰ ریال. در این نوبت چاپ قیمت مذکور ثابت است و فروشندگان و عوامل

توزیع مجاز به تغییر آن نیستند.

نشانی ساختمان مرکزی: تهران، بزرگراه جلال آل احمد، غرب پل یادگار امام (ره)،

روبه‌روی پمپ گاز، کد پستی ۱۴۶۳۶، تلفن ۲-۴۴۲۴۶۲۵۰.

www.samt.ac.ir

info@samt.ac.ir

هر شخص حقیقی یا حقوقی که تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ناشر یا مؤلف، نشر یا پخش یا عرضه یا تکثیر یا تجدید چاپ نماید، مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

سخن «سمت»

یکی از اهداف مهم انقلاب فرهنگی، ایجاد دگرگونی اساسی در دروس علوم انسانی دانشگاهها بوده است و این امر، مستلزم بازنگری منابع درسی موجود و تدوین منابع مبنایی و علمی معتبر و مستند با در نظر گرفتن دیدگاه اسلامی در مبنای و مسائل این علوم است.

ستاد انقلاب فرهنگی در این زمینه گامهایی برداشته بود، اما اهمیت موضوع اقتضا می کرد که سازمانی مخصوص این کار تأسیس شود و شورای عالی انقلاب فرهنگی در تاریخ ۶۲/۱۲/۷ تأسیس «سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها» را که به اختصار «سمت» نامیده می شود، تصویب کرد.

بنابراین، هدف سازمان این است که با استمداد از عنایت خداوند و همت و همکاری دانشمندان و استادان متعهد و دلسوز، به مطالعات و تحقیقات لازم پردازد و در هر کدام از رشته های علوم انسانی به تألیف و ترجمه منابع درسی اصلی، فرعی و جنبی اقدام کند.

دشواری چنین کاری بر دانشمندان و صاحب نظران به شیده نیست و به همین جهت مرحله کمال مطلوب آن، باید به تدریج و پس از انتقادهای یادآوریهای پیاپی ارباب نظر به دست آید و انتظار دارد که این بزرگواران از این همکاری دریغ نورزند.

کتاب حاضر برای دانشجویان رشته جغرافیای سیاسی در مقطع کارشناسی به عنوان منبع اصلی درس «مطالعات منطقه ای خلیج فارس» به ارزش ۲ واحد تدوین شده است. امید است که علاوه بر جامعه دانشگاهی، سایر علاقه مندان نیز از آن بهره مند شوند.

از استادان و صاحب نظران ارجمند تقاضا می شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این سازمان را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی جمهوری اسلامی ایران یاری دهند.

فهرست مطالب

صفحه

و ان

۱	کیده
۳	سگفتار
۷	صل اول: مفهوم منطقه و جغرافیای منطقه‌ای از دیدگاههای مختلف
۸	تعریف منطقه در رشته‌های مختلف علمی
۸	منطقه از نگاه برنامه‌ریزان
۱۰	منطقه از نگاه اقتصاددانان
۱۱	منطقه در تعاریف جغرافی‌دانان
۱۳	منطقه از دیدگاه روابط بین‌الملل
۱۵	منطقه از دیدگاه سیاسی و ژئوپلیتیک
۱۶	جمع‌بندی تعاریف منطقه
۱۹	فرایند شکل‌گیری منطقه ژئوپلیتیک
۲۳	صل دوم: مناطق جهان در نظریه‌های ژئوپلیتیک و ژئوپلیتیک منطقه‌ای
۲۴	هلفورد مکینندر: نظریه قدرت خشکی، محور جغرافیایی تاریخ
۲۵	نیکولاس جان اسپایکمن: ریملند، کانون قدرت و نفوذ
۲۵	الکساندر دسورسکی: نظریه قدرت هوایی
۲۶	سوئل بی. کوهن: نظریه سیستم ژئوپلیتیک جهان
۲۸	جفری کمپی: بیضی استراتژیک انرژی
۲۹	مناطق ژئوپلیتیک جهان
۳۲	ژئوپلیتیک منطقه‌ای
۳۶	عوامل مؤثر بر ژئوپلیتیک منطقه‌ای
۳۸	نقش ا بر قدرتها در ژئوپلیتیک منطقه‌ای
۴۰	سطح‌بندی قدرت منطقه‌ای

۴۵	فصل سوم: قلمرو جغرافیایی منطقه خلیج فارس و تنگه هرمز
۴۵	خلیج فارس منطقه‌ای ژئوپلیتیک؟
۴۶	موقعیت و مشخصات جغرافیایی خلیج فارس
۴۹	اهمیت موقعیت جغرافیایی خلیج فارس
۵۴	طول ساحل کشورهای پیرامون خلیج فارس
۵۵	جغرافیای طبیعی خلیج فارس
۵۵	ریزگهای ژئومورفولوژیک
۵۸	ریزگیهای آب و هوایی
۶۱	فصل چهارم: منابع و بنیادهای زیستی و اقتصاد خلیج فارس
۶۱	وضعیت عمومی منابع و جایگاه اقتصادی خلیج فارس
۶۱	وضعیت منابع انرژی
۷۰	وضعیت منابع زیستی (آب و خاک)
۷۲	وضعیت اقتصادی کشورهای منطقه
۷۲	وضعیت اقتصادی عراق
۷۶	وضعیت اقتصادی کویت
۷۷	وضعیت اقتصادی قطر
۷۹	وضعیت اقتصادی بحرین
۸۰	وضعیت اقتصادی عربستان سعودی
۸۳	وضعیت اقتصادی امارات متحد عربی
۸۵	وضعیت اقتصادی عمان
۸۶	وضعیت اقتصادی ایران
۸۹	فصل پنجم: جغرافیای تاریخی خلیج فارس
۸۹	نام خلیج فارس
۹۵	پیشینه دریانوردی در خلیج فارس
۹۷	سابقه سکونت و تمدن در خلیج فارس
۰۰	فصل ششم: جغرافیای انسانی خلیج فارس (مردم، زبان و مذهب)
۰۱	جمعیت
۰۲	مذهب و قومیت در منطقه خلیج فارس

۱۰۹	وضعیت اجتماعی
۱۱۳	توسعه انسانی در خلیج فارس
۱۱۵	مل هفتم: جغرافیای سیاسی و استراتژیک منطقه خلیج فارس
۱۱۵	جغرافیای سیاسی: شکل گیری کشورها و حکومتها در خلیج فارس
۱۱۵	ایران
۱۱۷	عراق
۱۱۹	عربستان سعودی
۱۲۱	کویت
۱۲۳	قطر
۱۲۴	بحرین
۱۲۶	امارات متحد عربی
۱۲۷	عمان
۱۲۹	جغرافیای نظامی - استراتژیک خلیج فارس
۱۳۱	امریکا و بحرین
۱۳۲	امریکا و کویت
۱۳۲	امریکا و قطر
۱۳۳	امریکا و امارات متحد عربی
۱۳۴	امریکا و عربستان
۱۳۵	امریکا و عمان
۱۳۸	ساختار قدرت در منطقه خلیج فارس
۱۴۶	مل هشتم: ساختار ژئوپلیتیک منطقه خلیج فارس
۱۴۶	جایگاه خلیج فارس در نظریه های ژئوپلیتیک
۱۴۷	ویژگیهای ژئوپلیتیک خلیج فارس
۱۵۱	علاق و نگرانیهای ژئوپلیتیک قدرتهای بزرگ منطقه خلیج فارس
۱۵۱	ایران
۱۵۴	عراق
۱۵۶	عربستان سعودی
۱۵۷	علاق و نگرانیهای ژئوپلیتیک قدرتهای کوچک منطقه خلیج فارس
۱۵۷	کویت
۱۵۸	قطر

۵۹	بحرین
۶۰	امارات متحد عربی
۶۱	عمان
۶۲	تحلیل وضعیت قدرتهای منطقه
۶۴	اهداف و استراتژی قدرتهای جهانی در خلیج فارس
۶۶	پرتغال
۶۸	هلند
۶۹	فرانسه
۷۰	بریتانیا
۷۷	شوروی سابق
۸۹	امریکا
۰۳	ژاپن و چین
۱۲	جمع‌بندی و تحلیل جایگاه و روابط قدرتهای فرامنطقه‌ای
۱۶	فصل نهم: اختلافات سرزمینی منطقه خلیج فارس
۱۶	شکل‌گیری کشورها و مرزها در خلیج فارس و نقش قدرتهای خارجی
۱۸	وضعیت مرزها و اختلافات سرزمینی منطقه خلیج فارس
۱۹	الف) مرزهای تعیین‌شده در منطقه خلیج فارس
۲۷	ب) مرزهای دریایی توافق‌نشده در خلیج فارس
۳۰	اختلافات سرزمینی و امنیت در منطقه خلیج فارس
۳۴	نگرانیهای ژئوپلیتیکی از نگاه ایران
۳۴	نگرانیهای ژئوپلیتیکی از نگاه عراق
۳۴	نگرانیهای ژئوپلیتیکی از نگاه عربستان سعودی
۳۶	طرحهای امنیت منطقه خلیج فارس
۳۹	فصل دهم: هم‌گرایی و واگرایی در خلیج فارس
۳۹	تاریخچه پیدایش بحث هم‌گرایی میان کشورها
۴۰	تعاریف و نظریه‌های هم‌گرایی
۴۱	هم‌گرایی منطقه‌ای
۴۲	عوامل اثرگذار بر هم‌گرایی منطقه‌ای
۴۴	هم‌گرایی و واگرایی در خلیج فارس
۴۸	روند هم‌گرایی در منطقه خلیج فارس

۲۵۴	صل یازدهم: شورای همکاری خلیج فارس
۲۵۵	علل تشکیل شورا
۲۶۵	عملکرد شورا
۲۷۱	روابط جمهوری اسلامی ایران با شورای همکاری خلیج فارس
۲۷۴	تحولات اخیر شورا
۲۷۷	صل دوازدهم: ملت، ملت و ملی گرایی در خلیج فارس
۲۸۱	دلایل و نظریه‌های پیدایش ملی گرایی
۲۸۳	ملی گرایی در زمان ما
۲۸۵	تاریخچه ملی گرایی در خلیج فارس
۲۸۵	مفهوم ملت و ملی گرایی در ایران
۲۸۹	ملی گرایی عربی
۲۹۸	صل سیزدهم: ابعاد توسعه در خلیج فارس
۲۹۸	مفهوم توسعه
۲۹۹	ابعاد توسعه
۳۰۱	ابعاد توسعه در منطقه خلیج فارس
۳۰۱	توسعه اقتصادی
۳۰۴	توسعه اجتماعی
۳۰۵	توسعه سیاسی
۳۰۶	توسعه انسانی
۳۰۶	توسعه فرهنگی
۳۰۷	توسعه پایدار
۳۰۹	توسعه فناوریهای ارتباطی
۳۱۹	صل چهاردهم: جهانی شدن و خلیج فارس
۳۲۰	تاریخچه جهانی شدن
۳۲۱	اثرات جهانی شدن بر مفاهیم ژئوپلیتیک
۳۲۲	دگرگونی مفهوم امنیت و تهدید
۳۲۳	دگرگونی در مفاهیم شهروندی
۳۲۳	پررنگ شدن نقش سازمانهای منطقه‌ای و جهانی

۳۲۴	کاهش اقتدار و حاکمیت سیاسی
۳۲۵	تأثیرات جهانی شدن بر کشورهای پیرامون خلیج فارس
۳۲۵	بعد اقتصادی
۳۲۷	بعد سیاسی
۳۳۲	بعد فرهنگی و اجتماعی
۳۳۶	بعد رسانه‌ای
۳۴۰	فصل یازدهم: ایران در منطقه خلیج فارس: اثرگذاری و اثرپذیری، فرصتها و تهدیدها
۳۴۰	بناهای ژئوپلیتیکی نقش آفرینی ایران در خلیج فارس
۳۴۵	فرصتها و تهدیدهای پیش روی ایران
۳۴۵	موقعیت جغرافیایی
۳۴۶	منابع انرژی
۳۴۸	محیط زیست
۳۴۹	ترانزیت کالا
۳۵۱	منابع
۳۶۴	نمایه

فهرست جدول‌ها و نمودارها

صفحه

عنوان

۳۱	جدول ۲-۱ الگوهای متغیر قدرت ژئوپلیتیک در جهان، ۱۸۱۵-۲۰۰۲
۵۴	جدول ۳-۱ طول ساحل کشورهای پیرامون خلیج فارس
۵۴	نمودار ۳-۱ طول ساحل کشورهای حاشیه خلیج فارس
۶۲	جدول ۴-۱ ذخایر نفت و گاز و تولید و مصرف نفت کشورهای حاشیه خلیج فارس...
۶۳	جدول ۴-۲ خطوط لوله موجود برای انتقال نفت منطقه خلیج فارس
۶۵	جدول ۴-۳ ذخیره، تولید و صادرات گاز طبیعی کشورهای حوزه خلیج فارس
۶۷	جدول ۴-۴ ذخایر ارزی کشورهای حاشیه خلیج فارس
۶۹	جدول ۴-۵ میزان فروش اسلحه توسط قدرتهای بزرگ به منطقه خلیج فارس در ...
۱۰۳	جدول ۶-۱ آمار جمعیتی کشورهای خلیج فارس
۱۰۶	جدول ۶-۲ اوضاع جمعیتی، زبانی و قومی کشورهای منطقه خلیج فارس
۱۱۲	جدول ۶-۳ تعداد نیروی کار خارجی کشورهای جنوب خلیج فارس
۱۳۹	جدول ۷-۱ قابلیتهای نظامی کشورهای منطقه خلیج فارس
۱۴۱	جدول ۷-۲ مقایسه هزینه‌های دفاعی و نیروی نظامی کشورهای حوزه خلیج فارس
۱۹۴	جدول ۸-۱ صادرات و واردات ایالات متحد آمریکا با کشورهای منطقه خلیج فارس...
۲۰۵	جدول ۸-۲ میزان نیاز به انرژی کشورهای صنعتی شرق آسیا در سالهای آینده
۲۱۱	جدول ۸-۳ ذخیره، تولید، مصرف و واردات نفت خام و گاز طبیعی کشورهای...
۲۲۸	جدول ۹-۱ برخی از مهم‌ترین اختلافات مرزی موجود در منطقه خلیج فارس
۲۳۵	نمودار ۹-۱ الگوی احتمالی مناقشات آینده در منطقه خلیج فارس
۳۱۰	جدول ۱۳-۱ وضعیت شاخصهای اقتصادی در کشورهای منطقه خلیج فارس در...
۳۱۱	جدول ۱۳-۲ توانمندی اقتصادی کشورهای منطقه: جریانات مالی، تعهدات ...
۳۱۲	جدول ۱۳-۳ شاخصهای اجتماعی: رفاه و بهداشت در کشورهای منطقه
۳۱۳	جدول ۱۳-۴ شاخصهای اجتماعی: درک افراد از رفاه و خوشبختی در کشورهای منطقه

- جدول ۱۳-۵ شاخصهای توسعه سیاسی: اقتدار و حکمرانی در کشورهای منطقه ۳۱۴
- جدول ۱۳-۶ شاخصهای توسعه انسانی در کشورهای منطقه ۳۱۵
- جدول ۱۳-۷ ادامه شاخصهای توسعه انسانی در کشورهای منطقه ۳۱۶
- جدول ۱۳-۸ شاخصهای توسعه فرهنگی: جنایت و آموزش در کشورهای منطقه ۳۱۷
- جدول ۱۳-۹ شاخصهای توسعه پایدار: پایداری و آسیب پذیری محیط در کشورهای ... ۳۱۸

www.ketab.ir

فهرست نقشه‌ها، شکلها و الگوها

صفحه	عنوان
۱۹	شکل ۱-۱ فرایند ایجاد منطقه
۲۲	الگوی ۱-۱ نظریه تحول و تکامل منطقه ژئوپلیتیکی
۴۷	نقشه ۳-۱ موقعیت جغرافیایی خلیج فارس بر مبنای مدارها و نصف النهارهای کره زمین
۵۲	نقشه ۳-۲ جایگاه جغرافیایی خلیج فارس در نقشه سیاسی جهان
۵۶	نقشه ۳-۳ وضعیت مورفولوژی خلیج فارس
۵۹	نقشه ۳-۴ جریان غالب بادهای در خلیج فارس
۹۴	شکل ۵-۱ کتیبه مربوط به دستور داریوش هخامنشی در مورد نام خلیج فارس در دوران ...
۱۱۰	نقشه ۶-۱ پراکندگی مذهبی در منطقه خلیج فارس
۱۳۴	نقشه ۷-۱ پایگاههای نظامی نیروهای فرامنطقه‌ای در خلیج فارس
۲۲۰	نقشه ۹-۱ چشم‌انداز کلی مرزها در خلیج فارس
۲۲۱	نقشه ۹-۲ مرز سیاسی ایران و عربستان سعودی
۲۲۲	نقشه ۹-۳ مرز سیاسی ایران و قطر
۲۲۳	نقشه ۹-۴ مرز سیاسی ایران و بحرین
۲۲۴	نقشه ۹-۵ مرز سیاسی ایران و عمان
۲۲۵	نقشه ۹-۶ وضعیت مرزها میان ایران و امارات متحد عربی
۲۲۶	نقشه ۹-۷ مرزهای سیاسی بحرین و قطر
۲۲۷	نقشه ۹-۸ مرز سیاسی میان عراق و کویت
۲۴۷	الگوی ۱۰-۱ تقابل قدرتهای منطقه‌ای در خلیج فارس
۳۴۳	الگوی ۱۵-۱ الگوی ژئوپلیتیکی نقش‌آفرینی یک کشور در منطقه مربوطه

کشمکشها و اختلافات سرزمینی، ابعاد گوناگون هم‌گرایی و واگرایی در منطقه، شورای همکاری خلیج فارس، ملیت و ملی‌گرایی در منطقه خلیج فارس، ابعاد توسعه در خلیج فارس، جهانی‌شدن و وضعیت ایران در منطقه خلیج فارس مورد بررسی قرار گرفته است.

بررسی نسبتاً جامع و دقیق وضعیت کشورهای منطقه و رویکرد قدرتهای جهانی، که از اهداف این کتاب است، چشم‌انداز روشنی از مسائل مختلف ترسیم می‌کند که امید است نیاز گروهها و افراد مختلف به دانستن این موضوعات را به خوبی برآورده کند.

پیشگفتار

خلیج فارس در کانون توجهات جهانی است و هر نوع دگرگونی در وضعیت آن به سرعت در سطح جهان مورد توجه و تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد. از زمانی که دگرگونیهای علمی در جهان راه جهانگردان را به سوی سرزمینهای دوردست باز کرد و کشورها و ملتها، در جستجوی قدرت، درآمد یا ماجراجویی، به جهانگشایی پرداختند، قدرتهای جهان به خلیج فارس، به عنوان قلمرویی ارزشمند، توجه کردند. در اختیار داشتن این منطقه آنان را نسبت به دیگران، در جایگاهی برتر قرار می‌داد. تاریخ به درستی نشان داده است هر قدرتی که جایگاه خود را در این منطقه از دست داد در هرم قدرت جهانی نیز فروافتاد و برعکس. تقریباً، همه سیاستمداران و دولتمردان کشورهای رده اول جهان اهمیت راهبردی خلیج فارس را مورد توجه و تأکید قرار داده‌اند. در زمان ما، که ستونهای اقتصاد و سیاست جهان بر پایه انرژی استوار است و نبود یا کمبود این عامل نقش زیادی در دگرگونیهای جهانی ایفا می‌کند، منابع انرژی و به تبع آن کشورهای صاحب این منابع اهمیت بی‌مانندی یافته‌اند و از این زاویه نیز خلیج فارس در کانون توجهات جهانی قرار دارد. در کشور ایران، به عنوان پایدارترین کشور مستقل منطقه، قدرت از ابتدای تاریخ مکتوب میان سلسله‌ها و پادشاهان بسیاری جابه‌جا شده است اما تا امروز خلیج فارس، به عنوان بخش اثرگذار و جدایی‌ناپذیر سرزمین ایران، همواره مورد توجه همه حکومت‌کنندگان بر این کشور بوده است. با آنکه فراز و فرودهای قدرت مرکزی میزان حضور و نفوذ ایران در این منطقه را دستخوش تغییر می‌کرد، هیچ تردیدی نیست که خلیج فارس برای ایران قلمرویی حیاتی بوده و هست. علاوه بر اهمیت خلیج فارس نزد سیاستمداران، از لحاظ علمی نیز جایگاه

پراهمیت خلیج فارس در نظام جهانی مورد تأیید و تأکید اندیشمندان و صاحب‌نظران قرار داشته است و در مورد اهمیت جایگاه خلیج فارس نظریه‌های مختلفی ارائه کرده‌اند. علاوه بر آن، پژوهشگران گوناگون بارها دگرگونیهای سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و سرزمینی این منطقه را، هم به صورت جزء به جزء و هم به صورت کلی، بررسی کرده‌اند و دستاوردهای آنان در شکل کتاب، مقاله، رساله‌های علمی و پایان‌نامه‌های دانشجویی تدوین و منتشر شده است.

در این کتاب، که آن را در چهارچوب سرفصلهای مصوب درس مطالعات منطقه‌ای خلیج فارس در رشته جغرافیا و برای دانشجویان دوره کارشناسی نگاشته‌ایم، تلاش کرده‌ایم تا جنبه‌های مختلف جغرافیای سیاسی خلیج فارس را بر پایه آخرین یافته‌ها، آمار و دگرگونیهای صورت گرفته در منطقه بررسی کنیم و به دانشجویان بشناسانیم. با چنین پیش‌فرضی، این کتاب را در ۱۵ فصل نوشته‌ایم و به تناسب موضوعات منطقه‌ای مورد بحث، در ابتدای هر فصل، مباحث نظری بسیار کوتاهی را برای درک بیشتر وضعیت منطقه آورده‌ایم. فصل نخست دربرگیرنده مباحث نظری درباره تعریف منطقه و فرایند شکل‌گیری آن است. فصل دوم در مورد جایگاه مناطق جهان در نظریه‌های ژئوپلیتیک و ژئوپلیتیک منطقه‌ای است. در فصل سوم، به تشریح موقعیت جغرافیایی خلیج فارس از ابعاد مختلف پرداخته‌ایم. در فصل چهارم، منابع و بنیادهای زیستی منطقه خلیج فارس را بر پایه آخرین آمارهای موجود بررسی کرده‌ایم. در فصل پنجم، جغرافیای تاریخی خلیج فارس را بررسی و، از میان موضوعات تاریخی، به نام خلیج فارس و پیشینه دریانوردی و تمدن و سکونت در این منطقه پرداخته‌ایم. فصل ششم به بررسی و تحلیل وضعیت جغرافیای انسانی منطقه اختصاص یافته و ابعاد مختلف جغرافیای انسانی، از جمله مذهب، فرهنگ و ساختار جمعیتی کشورها، بررسی شده است. در فصل هفتم، به جغرافیای سیاسی و استراتژیک خلیج فارس پرداخته‌ایم. در فصل هشتم ساختار ژئوپلیتیک منطقه خلیج فارس و رفتار قدرتهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در سیر تاریخی خود مورد تحلیل قرار گرفته است. در فصل نهم، تاریخچه تعیین مرزها و اختلافات سرزمینی را بررسی کرده‌ایم. در فصل دهم، به ابعاد مختلف هم‌گرایی و واگرایی در

منطقه خلیج فارس پرداخته‌ایم. در فصل یازدهم، سازه‌های منطقه‌ای، از جمله شورای همکاری خلیج فارس، را بررسی کرده، تاریخچه شکل‌گیری و تحولات آن را تحلیل کرده‌ایم. در فصل دوازدهم، یکی دیگر از ابعاد دگرگونیهای سیاسی این منطقه شامل ملی‌گرایی و تحولات آن مورد توجه بوده است. فصل سیزدهم به ابعاد مختلف توسعه، از جمله توسعه سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و توسعه پایدار در منطقه خلیج فارس اختصاص یافته است. در فصل چهاردهم، سیر جهانی‌شدن و دگرگونیهای آن در منطقه خلیج فارس را بررسی کرده‌ایم. سرانجام، در فصل پانزدهم، فرصتها و تهدیدهای پیش روی ایران در منطقه خلیج فارس را برشمرده‌ایم. اندیشمندان و پژوهشگران حوزه جغرافیای سیاسی خلیج فارس نیک آگاه‌اند که نوشتن در مورد هر کدام از موضوعات مورد بحث این کتاب و پرداختن دقیق به جزئیات آن نیازمند نگارش یک یا شاید چند کتاب جداگانه است؛ اما نویسندگان این کتاب چنین هدفی نداشته‌اند؛ آنان به دنبال تدوین کتابی کوتاه و گویا بوده‌اند، به گونه‌ای که ابعاد مختلف جغرافیای سیاسی، اقتصادی و انسانی این منطقه را به زبان ساده برای دانشجویان بیان کنند. در حد توان تلاش شده است تا آخرین آمار و ارقام موجود و نیز آخرین دگرگونیهای سیاسی-اجتماعی خلیج فارس در قالب گزاره‌های علمی تدوین شود. دریافت نظرات صاحب‌نظران، اساتید و دانشجویان محترم در مورد کاستیهای کتاب انگیزه نویسندگان را برای گسترش تحقیقات در زمینه مطالب مورد بحث دوچندان می‌کند و بسیاری از اهداف آنان را از نوشتن این کتاب تحقق می‌بخشد.

محمد رضا حافظ‌نیا

حسین ربیعی

تهران، زمستان ۱۳۹۰